

NATUREZA DE ILLA

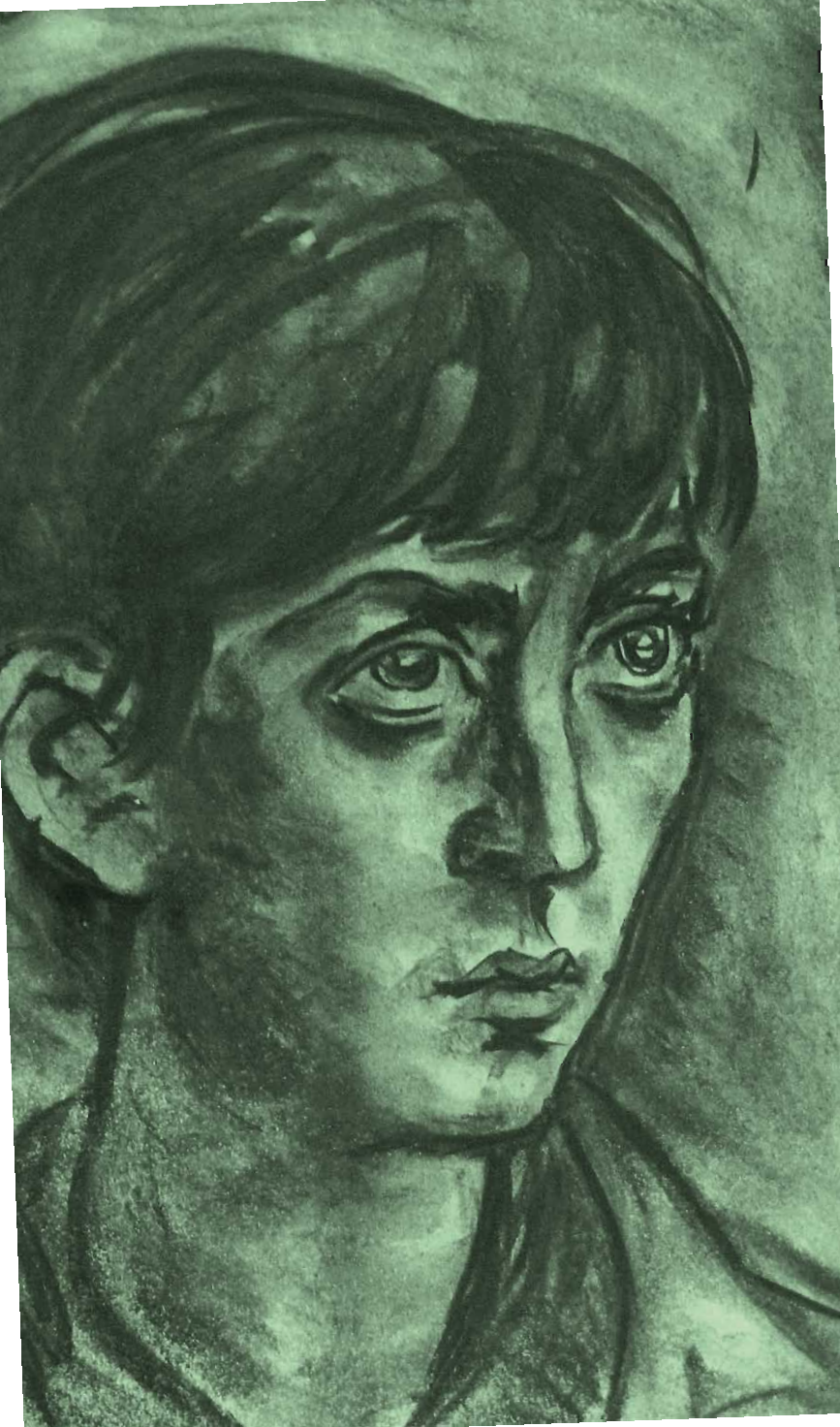
X

REAL
ACADEMIA
GALEGA

XOHANA TORRES
NATUREZA DE ILLA

XOHANA TORRES
NATUREZA DE ILLA

HOMENAXE DA REAL ACADEMIA GALEGA A

XOHANA TORRES

Edición e coordinación de Marilar Aleixandre

A Coruña, 21 de marzo 2018

REAL
ACADEMIA
GALEGA

XOH

- © Desta edición: Real Academia Galega
- © Dos textos: Xohana Torres e autoras e autores
- © Deseño: Pepe Barro

Fotografías:

Retrato de Xohana Torres por Laxeiro, cortesía de Xan Carballa.

Xohana Torres, Carlos Casares, Arcadio López-Casanova e Salvador García Bodaño, 17 de maio de 1963, cortesía da editorial Galaxia.

Retrato de Xohana Torres por Luís Seoane, cortesía da Fundación Luís Seoane.

Maquetación: Nélica Cosme

ISBN: 978-84-87987-80-9

D.L.: C 382-2018

ANA

MEMORIA DE XOIANA TORRES

Cando en 1963 se celebrou o primeiro Día das Letras Galegas, cunha conferencia de Ricardo Carballo Calero no salón Fonseca da Universidade de Santiago de Compostela, alí estaba Xohana Torres, xunto con outros tres poetas representativos das promocións máis novas: Salvador García-Bodaño, Carlos Casares e Arcadio López-Casanova. Así aparecen os catro nunha célebre fotografía. Era o primeiro ano dunha conmemoración que co tempo non fixo máis que medrar, iniciativa feliz que mobiliza en cada nova edición miles de persoas, principalmente xente moza.

Xohana Torres era unha das voces máis admiradas na poesía galega daquel tempo e, igual ca a celebración das Letras, a consideración da súa obra medrou cos anos ata converterse nunha referencia obrigada non só da literatura galega contemporánea senón, sobre todo, para as novas xeracións.

Lembramos a obra e a memoria de Xohana cando está a piques de se cumprir un ano do seu pasamento. Lembrámola na súa casa, a Real Academia Galega, onde foi académica numeraria dende o ano 2001. Lembrámos a súa condición de novelista, autora de textos para os lectores máis novos, dramaturga, ensaísta, animadora cultural, poeta... Lembramos o seu pulo, o seu alento, a súa vontade de seguir a navegar este mar que nos acolle a todos e a todas.

Víctor F. Freixanes

Presidente da Real Academia Galega

**GARDIANA DO SALITRE
HOMENAXE A XOIANA TORRES**

Xohana Torres, gardiana do salitre, navegante baixo a Cruz do Sul, sobre o Círculo ártico, entregounos entre singradura e singradura os seus intensos poemas. Hoxe, tras aloumiñalos coa nosa lingua, restituímosllos. Nove poemas. Como as rosas os poemas agasállanse en número impar. Nove voces, poetas e amizades de Xohana: Tamara Andrés, Xosé Manuel Beiras, Berta Dávila, Xosé Luís Franco Grande, Margarita Ledo, Carlos Negro, Ánxeles Penas, Luz Pozo Garza, Ismael Ramos. Algunhas voces tan novas que nunca tiveran a oportunidade de encontrarse con Xohana, aínda que todas o soñaran.

Nove poemas recitados, dous cantados, once, o engado do impar. Guadi Galego creou a música para “Nai” e “Penélope”, cántaos acompañada por Guillermo Fernández. Os poemas contiñan música, Guadi foi quen de tirala fóra.

Xohana Torres, poeta, “relatora de todas as voces do mundo”, prendendo nos seus versos o fulgor das illas, pioneira na radio, narradora, ensaísta, dramaturga. Si, dramaturga. Devolvémoslle unha pequena parte de *A outra banda do Íberr*, ao coidado de Euloxio R. Ruibal, nas voces de Ánxela G. Abalo e Gustavo Pernas. Pouco temos para restituírlle a ela que nos deu tanto.

Xohana, nas súas palabras: “son a dona dos mapas”, “son a irreverencia nos campos de verán”. Xohana, sempre illa.

Marilar Aleixandre

Secretaria da Sección de Literatura

Real Academia Galega

**XOIHANA TORRES:
INCESANTE RESPLANDOR**

Nada sei dela. Agardo que poidan desculpar esta miña ousadía. Nada sei dela. Lembro, iso si, a menta, a emoción e todas as ribeiras do Avia asomadas a unha corrente de auga indómita, imponente. Aínda hoxe revivo coa mesma intensidade aquel impacto dos 80. Porque nos oitenta pasaron moitas cousas, algunhas moi relatadas, outras se cadra non tanto. Esas que camiñan subterráneas van facendo o seu propio percorrido, van facendo mares, océanos, inmensidade de derrotas líquidas. “Non sabedes de min mais que isa onda”, escribiu. Seino, dalgún xeito sempre tentamos respectar o que os poetas e as poetas escriben. Sempre é verdade. Ela sabe que non sei, mais guíame a ousadía á que apelaba logo de editar as *Elexías a Lola* independizadas. Hai que atreverse.

A menta medrou entre as páxinas de *Estacións ao mar*. Merquei o libro un 17 de maio de 1981. A menta debina coller ese día, como marca páxinas, tal vez. O caso é que enraizou e perviviu, fixo casa entre a páxina 11 e a 96. Aínda hoxe non comprendo como pode ulir a menta durante 37 anos e estar intacta, a planta, *Lorref*, a patria, “as paisaxes que por dentro nos baten”. Iso teñen algúns libros, algúns poemas, algunhas poetas, dannos unha casa para habitar, para que arraiguen as plantas que nos acompañan. *Estacións ao mar* foi unha casa de terra e auga que medrou en menta primeiro, despois en hortensias. No meu caso. Seguro que no doutras abrollaron gardenias, tal vez algún xasmín, lavanda por suposto, quizais ruda e romeu. E de camiño o xesto firme de facer a figa que Lola lle aprendeu a Xohana, e con ela a nosoutras, a algunhas. Así se instalan a vida do poema e da poeta en nós, con esa familiaridade de quen che abre a porta para botarche ao mar. Se Penélope non fose tan ousada andariamos agora a voltas cos tecidos. Así medra Xohana Torres entre nós, por máis que dela nada sabemos. Ela xa di. Ou cala, que é un elocuente xeito de dicir.

Nesa distancia explorou outras rutas. Pero antes xa fixera os mandados, o necesario, iso que cómpre facer porque unha, ela, non só habita casas e as constrúe, tamén diseña xardíns, pavimenta avenidas, abre rúas para novos tránsitos, líquidas iso si, cidades que navegan, pobos que se asoman a outras varandas. Xa o fixera na mocidade. Por certo, haberá que lembrar fixarlle o nome no pé da foto do Día das Letras Galegas de 1963, alí xunto a Salvador García-Bodaño, Carlos Casares e Arcadio López-Casanova... Xohana? Si, Xohana Torres. Nesas datas, en 1963, xa publicara un libro, xa fixera radio, tamén entrevistas e declaracións: “Poetas son aquiles que sinten unha verdade e sábena dicir”, xa lera teatro e colaboraba co Teatro Estudio de Ferrol, aquela insólita acción escénica que nos cincuenta representaba nesa cidade a Chekhov, Tennessee Williams, Valle, Brecht, Arrabal, Ionesco ou Lorca. Lecturas que Xohana comparte, asesora e achega. Dous anos despois desa foto, cada semana, nas casas de Vigo e da contorna, a *Cabalgata das Valquirias* de Wagner abría “Raíz e Tempo”, o primeiro programa radiofónico en lingua galega trala guerra civil. A sintonía escolleuna Xohana Torres, ela era a directora. Acontecía no 65, ano no que tamén publica *A outra banda do Íberr* e a monografía sobre Stanislawski. Un ano despois gaña o Premio Castelao de teatro con *Un hotel de primeira sobre o río* e traduce para a colección infantil de Galaxia e no 67 edita *Polo mar van as sardiñas*, primeiro conto infantil dos sesenta orixinariamente en galego, e outra tradución. Publica *Un hotel de primeira sobre o río* no 68 e no 70 obtén o Premio Galicia con *Adiós, María* e axiña, en 1972, o Premio de Etnografía Federico Maciñeira por *Viaxe ao país do Teixido*. Aínda virían logo *Estacións ao mar* (1980) e *Tempo de ría* (1992) pero xa antes, nos 60 e 70, fixera o que había que facer, eses traballos da cultura que na marxe de 15 anos tomaron unha intensidade sorprendente, mesmo á luz dos precipitados ritmos de

hoxe. Decide logo facer *mutis* e abrir as portas ao mar. “Ben merece, á fin, ampliar as vistas”.

Nese *mutis* o seu fascinante desafío. Abandona o espazo público, a súa voz, a súa figura retírase da iconografía mediática. Todo o confía ao poema. Esa magnífica distancia de Xohana Torres a contradicir as máximas nas que o presente literario abastece estratexias, determina pautas: ser fóra da tribuna, da rede, da pantalla é un imposible. Ela faíno.

A menta abriga agora os horizontes do poema. Ten esa capacidade de dar conta do aroma dos tempos nas *Estacións ao mar* e mais de acubillar nela as formas que virán. Na menta Lola inmensa polo fondal da horta e a súa magnitude termando da vida e da morte. Tamén as Illas, a madurez do Vello Señor da Auga, a vida a se estender única no fulgor do momento e Malen de Escó e Ruth asomadas aos espolios, aos exilios. Está o “sol na altura”, esa onda, o seu “preciso clamor”, “un corazón de nena pola man” e a intimísima urxencia do poema, ademais dos tres Aguillóns, “eses incomparables incendios” e Penélope botada ao mar. Aparecerá no olor da menta Maxa polos raios do oeste no Ortegá?

Xohana. Incesante resplandor. Unha dicción única de esixencia extrema. Exacto respirar de illa a bater en nós.

Por máis que ela xa o dixo:

Illa última, amigos,
non sabedes de min máis que isa onda

Ana Romani

Os textos transcribíense das seguintes edicións:

Do sulco. Galaxia, 1957.

A outra banda do Íberr. Galaxia, 1965.

Estacións ao mar. Galaxia, 1980.

Tempo de ría. Espiral maior, 1992.

Revista das Letras 334. El Correo Gallego, 2000.

Xohana Torres publicou dous textos teatrais, *A outra banda do Íberr* (1965) e *Un hotel de primeira sobre o río* (1968). Facemos do primeiro, finalista do Premio Castelao e datado en Port Said no ano 1961, a escolla do fragmento que segue a estas liñas. Malia a súa brevidade, coido que pode dar unha pequena idea do esmerado feitiño da obra. Xorde dos diálogos, condensados e expresivos, un alento poético que enchoupa a riqueza temática (guerra, morte, desterro, represión, amor, saudade...) e contrasta cos claustrofóbicos espazos dramáticos. Nun deles, precisamente, ten lugar a acción da esceniña escolmada, xa no desenlace da obra. Trátase do interior dunha “tasca deshabitada”, unha “casoupa” situada preto da foz do río Íberr. A tensión dramática, ben dosificada ao longo da peza, foi medrando progresivamente, e agora, xa no seu punto álxido, van ecoar dende ese interior desolado as voces de Ánxela G. Abalo e Gustavo Pernas, coa cabal teatralidade que a obra require.

Euloxio R. Ruibal

A OUTRA BANDA DO ÍBERR

AUTO III

KURR

Non faltaba máis. Tí, non. Quero que me espliques.

MALEN

Non hai explicaciós. Xa dixen todo.

KURR

Todo, todo..., ¿qué dixechे qué?...

¡Mintes!

¿Qué che fixeron, dí?... ¿qué fixeron contigo?...

Escoita, querida: Están nos embarcadeiros un home e unha gabarra. Na primeira hora navegaremos forte polo Río. E logo, sin preocupacións xa. Escoitarémoslle ó Iberr un parolar vivo, diferente, no que non tíñamos reparado endexamáis.

Malen, a vida estará aló, ben recollida, á percura do eido. Porque a vida volve. A vida non vencida eisiste por algures; chega en mensaxe amigo, antre as arbres calladas de follas, na mañán galandesa.

Crín sempre no amor; ¿decátaste do duro que será tirarme esta última esperanza?...

Será como ser perseguido sañosamente por unha longa rúa deserta.

MALEN

Non, Kurr. Esquécete da parte que me corresponde. Está ben pensado. Perdóame.

KURR

Qué falas... É que tí non podes sentir eso...

¿Por qué a mín, Dios?

¿Sabes ben? ¿serás a máis soedosa dor que ningún puido entregarme hastra hoxe!

MALEN

Kurr, non me digas eso.

KURR

Eu son forte, ben forte. ¿Cómo podo permitilo?

Malen, ¿qué escondes detrás de todo?...

Fai un intre somentes, cándo tí entrabas, qué calor, qué calor, qué gracia dentro de mín. ¡Unha complicada mareia a acadarme hastra os osos!

Eres tanto do meu... Ousei amarte toda, o terco corazón, as maus esas, un desvalido xesto... Pequenos e grandes anacos de tí. E por cada anaco amado, poderías eisixirme que fose un héroe...

Os últimos días de agarda, semelláronme maravillosos. Nós, xuntos, axiña. Nós, que temos visto tanta dor de eisilios. Nós, que temos vivido tantos anos sin un reino... Pero só foi matinar a gosto.

¡Poderían ameazar e roubar e matarme e ninguén esmagaría nada en mín. ¡Tí, tí eras a miña forza inasequíbele! ¡Non tiña outra forza no mundo!

¿Para qué viñeche? Pódese saber?...

MALEN

O grave da condición humán é a súa capacidade de amontoar lembranzas. Adoitan corpo as cousas que viviron connosco moito tempo.

Mais agora deberán morrer. É necesario que unha noite arda todo. Escomenzo a crer que tamén viñen para salvar algo; facer un fondo enterreiro, ó pé das cansas cepas, e logo, terra por enriba, boa terra.

KURR

Dime, Malen, o que ocorre é que andiveche a facer mentes no golpe que iría levar Estífen, é eso, ¿non sí?...

Ah, Malen, queridíña...

MALEN

Pois somentes é causa miña, ¿entendes? Non teño falta de contar con nada, nin con bandas, nin con homes. Neste asunto non contades nin Estífen nin tí.

Xa non son paciente. Dispóñome a cambear. Agora, eu, ó meu esquenzo, e agardaréi a que xermolen cepas novas. Nada de días mortos.

Que non se cole nada. Que nada fure. ¿Qué facer coas raíces que non sirven? Desenterralas, botalas fora. E logo, ¿terra ó aire e longas horas de vougedade!... Estóu no meu dereito, ¿non é certo?...

KURR

Crerás que fánse valer os dereitos como quen bebe un vaso de auga... Unha banda onde desaparecen os amigos; unha banda onde apertan por igual os días e as noites... ¿E despóis?...

Fora do que hoxe podas perder, non soportarás todo esto que acó manténse. Obedecerás a lei desta Banda como unha besta e para poder vivir.

MALEN

¿Qué ridículos sodes os homes coas vosas historias! Eu tiña intención de fuxir. Nalgún sentido, todos pensamos nas fuxidas. Ah, si eu me fora... perdería o meu tempo aló, tempo novo, en comparar o que tiña conseguido e o que imos irremisiblemente perdendo. A cotío estaría a sospirar cara o antergo abandonado. O tempo foi, non é. O mundo todo perde o que máis ama... ¿Qué iría facer eu con tantas comparanzas de tempos, con tanta ditosa saudade? Unha cuota amarga. Acabaría por gastarme. Conózome ben.

Estóu desengañada. Non vale a pena esta liberdade que oferes. Nada de nós volverá a repetirse.

KURR

Malen, é que a verdadeira liberdade hai que ir a conseguila pouco a pouco. Non se dá así como así.

A outra banda do Ibero (1965)

Escollo esta forza porque velaquí a luz. A palabra entre nós nunca foi directa, mais este poema vén identificarnos no mesmo ollar: no marco da miña fiestra, desde este cumio, tamén a masa das bateas, amiga, tamén o fume, aquí maldito, a desfigurar a limpidez da ría, tamén a costa, tan pronunciada que se volve toponimia, mais sobre todo a luz, e aí abaixo, na faldrá disto que non é montaña, a praia, tan preta como arredada. Aquí sempre é verán. Tamén nunca.

Escollo esta forza porque as dúas fluímos nesta paisaxe, porque ti tamén dixeches:

mentres camiño pola vasta area
e penso no amor
que sempre se comeza nunha praia.

Todo o teu mar é o meu poema. Eu quero andar así, descalza, ao longo desa túa praia, destino inapreixable, e insisto: a praia está aí abaixo, tan preta como arredada.

Lerte, Xohana, para que a forza do teu sol asolague sempre as meniñas, as xemas. Para que me bisbes que escribir é o mellor xeito de amar. Para que entre ti e mais eu sexa sempre o raio.

Tamara Andrés

É a forza crúa do sol.
Habítanos unha alegría fácil, meridiana.
No amplo espacio, a masa das bateas.
A columna de fume dos vapores
a rachas desfigura o contorno da ría.

Costa que anima o ceo. Os vieiros
que suben, pino a pino.

O entusiasmo é a luz, existe un mar,
claras horas de auga.
Tantísimo rumor. Os barcos fuxen.
A mente vaga a portos capitais.
O destino é un mapa coa ruta que soñamos.

¿Mais importa perdernos, benamados rapaces?

Mañá será outro día. Estamos vivos.

Tempo de ría (1992)

Direi brevemente por que escollín “Sueiro”, chave que pecha o poemario *Do sulco*, editado en 1957, alén da súa gran fermosura poética. Primeiro, porque nel transloce o fulgor do *pathos* común á súa xeración – a nosa, diría mellor, pois é a miña tamén – a chamada Xeración da noite, nunha dobre valencia semántica desa verba: a xeración que acada a mocidade nos anos 50 do pasado século, atinxe a súa plena conciencia de identidade no apoxeo da *longa noite de pedra* do fascismo franquista, e comeza a producirse literariamente no xornal compostelán *La Noche*. É o *pathos* do pesimismo existencialista e da conciencia do absurdo da vida – e non só da morte. Segundo, pola precocidade anímica que, nese contexto, amostra o poema: unha rapaza de vinte e tantos anos que xa transita pola vivencia anticipada da propia morte como fuxida. E mais pola habelencia literaria no xeito de comunicalo: só na derradeira estrofa revela que a fuxida é a morte, malia facerllo intuír ao lector dende o comezo. Finalmente, algo moi persoal meu: a súa imaxe “nun vran ideal de rosas” faime evocar unha do Baudelaire da miña propia mocidade agoniada en *La mort des amants*: “un soir fait de rose et de bleu mystique”.

Xosé Manuel Beiras Torrado

SUEIRO

Cando fuxa, non quero fuxir soia.
 ¡Qué agoiro, xeme, ponla, se non chegas a froito!
 O alcipreste chora porque crecéu úneco.
 nada máis que é por iso.

Cando fuxa
 quero ter sido Eva
 en dúceas de mazáns, árbores madureiras;
 que alguén teña escalado miña cova
 con ollos ben abertos;
 que unha música espida, rexa, miña,
 sinxelamente viva noutro exemplo.

Cando fuxa,
 espírito no Sol, nun vran ideial de rosas,
 miña xusticia sea emanazón: Xurrar. Xurrar
 como xurran os días enchéndose de tempos;
 xurrar, un xurrar de ista espontaneidade,
 de femia para fillo, evolución de Terra e mais de xestos.

Cando fuxa, (sí, morrer, sí, pro en vento irtio)
 que unha boca longal, toda de neno, tatexe sen respostas,
 a elexía das Nais, solagada nun berce de silencio.

Do sulco (1957)

Precede este poema unha cita de Pessoa: “Há tão pouca gente que ame as paisagens que não existem”. Iso me aprendeu a min a poesía de Xohana Torres. Ela deixou escrito que cómpre pensar que non existen máis obxectos transcendentales que aqueles prestados pola memoria. Supoño que é memoria para min, mais sobre todo, palabra viva, palabra que sabe arder, palabra que toca xusto as pedras do fondo.

Berta Dávila

Poesía, convicta natureza de illa,
a banda outra que nos confina e pesa.

Vagas que por dentro nos baten,
os fachos que nos cruzan,
os signos que nos poden.

Se ardemos, sopra o vento.
(Inventar a palabra)

Necesita tamén praias enormes,
un corpo para a dor,
o máis duro naufraxio.

Madrugada. Atravesei o mar.
Verbas que tocan
xusto as pedras do fondo.

Tempo de ría (1992)

Entre os diversos recursos expresivos que Xohana utiliza, escollo o que aparece no poema, entre outros, de *Do sulco* titulado “As doce do día”: o procedemento consiste nun inicio do poema que é enteiramente descritivo e que remata sendo expresión de absoluta subxectividade. Case a primeira metade do poema vén ser como unha sucesión de imaxes que suxiren un medio día de verán para que, a partir do verso número nove, comecen as preguntas, ese feixe de preguntas –di a autora– que van sobre ela. E o que empezou sendo ou suxerindo unha paisaxe acougada de verán deriva nunha expresión de situacións anímicas incertas. Pasou do plano da realidade inmediata –coñecido e determinable– ao da interioridade máis incerta e indeterminada. E unha situación exterior apousada (“nesta hora apousada”, segundo nos di) convértese deseguido, uns poucos versos despois, en preguntas que non teñen resposta. E o poema remata, na soidade dunha incerta agarda, xusto coa canseira que as preguntas sen resposta lle producen:

Cándo... Ónde...

Ai, corazón canseiro de camiñar antonte...

Xosé Luís Franco Grande

AS DOCE DO DÍA

Meiodía de vran.

Meiodía de campos sen resío.

Madurecen os millos. A seiva, soterraña, rube rube...

Na verde ramalleira melros randean chíos

e quencen a paisaxe pequenos paxariños.

Polo adro, un fato de meniños xoga

sen queixa da lentura que verte o recalmón.

No rueiro, céganse os sobrados, péchanse os puxigos.

Meiodía no val. É meiodía de rexurdimentos.

Soia vou. Sobor de min un feixe de preguntas

nista hora apousada, niste Agosto:

¿Ónde o sono que busca terá ido?

¿Ónde o arrolo de perdidas pombas?

¿Ónde o arrecendo que guindan as poeiras?

¿Ónde, ónde, ónde, envexábele trindade?...

.....

O latexo rí... Rise, impasíbele, en bulras...

Isolamento do corazón que agarda.

Cándo... Ónde...

Ai, corazón, canseiro de camiñar antonte...

Do sulco (1957)

Aló, nos noventa, cando realizo unha performance incidental en honra de Lorca na Fundación Granell de Compostela entrégolle á asistencia a fotocopia do pasaporte que levara ao poeta a Nova York atravesado por unha inscrición que di: *Asasinado polo ceo!*

E agora, ao pensar en Xohana, repentizo o poema latente que tanto me influíu, mesmo polo lugar onde se publicara, no número 2 da revista *Vieiros* que a tropa do exilio editaba no México. Eu estudaba para xornalista e a Patria era “A Dura Maxestade do Silenzo” que a poeta narraba.

... o ceo é outra cousa
menos nosa

Eís o verso que me arredou, definitivamente, do sobrenatural. Eís a Xohana Torres máis épica que me deu tanta forza para saber o que máis doe. Eís o que me levou da man a admirar nela a súa posición de estrañamento fronte a prensa, o seu propio silencio mediático, a súa medida ausencia da area pública.

Cando nos oitenta partillamos en Vigo, con Camilo Gonsar, o xuri do premio de novela DE CATRO A CATRO, e as dúas coincidimos en salientar a mesma obra, prendeume a súa voz de timbre adolescente, coma ao axexo, que os ollos observantes que portaba expandía.

Por iso, e polo outro, heille cantar sempre.

Margarita Ledo

A DURA MAXESTADE DO SILENCIO

Hai unha cor de sangue sobre tí.
 Hai un fume espallado
 polos queimados bosques.

Dínos:
 ¿É polas lanchas podres,
 polos rostos mortísimos,
 polo loito?

¿Pola dor familiar,
 polos coitelos,
 por odios?

Escóitanos, que ao sul
 cresce un escuro tempo de nostalxias
 onde o alleo bate atrás
 coma un ave de paso.

Ouh, Patria, a Patria,
 Pés Nus,
 Incendio,
 Meu Amor,
 levas
 a Dura Maxestade do Silencio!

Grave Galicia,
 miña Temeraria,
 a Terrible Inmortal,
 Verdor Terrible.
 Pídeme algunha vez
 que me tenda no po
 por se tal vez eu poida continuarte.

Vivir ainda que sexa un intre
na sucesión dos séculos,
nas rutas dos cabalos!...

¿Qué diría,
qué erguería,
qué esmagaría eu
tendidamente así,
coa distancia maior que cabe nun labio?

A hedra, os cimiterios,
o can morto de fame,
como significando algo máis xusto,
¿terían outro muro,
outra tumba, outro óso?...

Déixame batuxar
polas miñas palabras
os teus campos incurables,
os rumorosos hinos,
as paces e as bandeiras.

¡Todo, todo!
O mar, a pedra,
o centro delirante,
a solene pisada!

(Choven sobor da vila
noites novas e páxaros.
O ceo está ben claro;
mais o ceo é outra cousa
menos nosa).

É preciso saber o que máis doi:
Vivir a vida
non é pasar os homes.

Ai, Patria,
con todo ao descuberto,
inevitable!...

Por iso e polo outro vivo e canto.

Estacións ao mar (1980)

A hora de destecer metáforas (*Ofelia*)

Ofelia representa un *cadro*. A escena ofrece unha superficie escintilante de grilandas e cisnes, de doncelas e plumas, de ríos de rosas que desembocan, de modo canónico, na morte. Semella un poema que o mellor Álvaro Cunqueiro gustaría de ter soñado, pois Xohana Torres fabrica o mito con dedos habelenciosos, poñendo diante dos nosos ollos un tapiz esteticista, clásico na recreación pictórica dos detalles, na evocación do lamento e da loucura, na morte por un amor convertido en asasino da inocencia.

Pero *Ofelia* vai máis alá, e activa, de modo consciente, outra máscara para unha Penélope liberada; a voz lírica apela á conciencia dun plural feminino e feminista, a unha estirpe de *expoliadas*, de mulleres *que vulneran a noite*. *Ofelia* é, pois, un reclamo de sororidade, o retrato dunha vítima *doente e soa*, afogada nos estanques do patriarcado, nas metáforas que tecen mortallas que inmovilizan as horas.

Ofelia: da mesma estirpe que as voces narrativas de Begoña Caamaño, esoutra navegante libertaria.

Carlos Negro

OFELIA

O bóreas sempre sopra polo norde,
entre as follas escuras dos alerces,
nas almeas onde a néboa se axita.

A doncela que canta como nena
ten unha palidez case de morta.
Ofelia, man de plumas, a guirlanda
de fiúncho, de xarxa e trinitarias.

Lamenta Dinamarca esa loucura,
desequilibrio que conmove a herba
e enmudece os cisnes dos estanques.

Boa Ofelia, o amor nunca se sabe.
Unhas veces, como vir Deus a nós,
roce a penas pola pel das cereixas,
coroación de bicos nas murallas.
Roto o espello cos cen rostros do outro,
qué difícil manter dentro do peito
as promesas que non levou o vento,
fume de incendios, restos da batalla.
Dese modo, o amor, case nos mata.
E ti, tan inocente, no seu nome,
perdes as horas a tecer metáforas.

Todas morremos no curso que é a vida,
nós mesmas, expoliadas na vixilia,
o sol que se demora nos marmelos,
entrar na sombra, vulnerar a noite.

Doente e soa, ao límite do ocaso,
terás un ceo duro, sen estrelas,
podes romper a luz como unha rama:
na escuridade brillarán teus ollos.
Perdida Ofelia, como un río de rosas.

Este poema resume algunhas das teimas centrais de Xohana Torres: a memoria, os recordos, o pasado, o chan raíz e o desarraigo. Tamén a soidade e a perda. Temas eternos escritos no mapa do corazón. Temas tan presentes en todos os nosos grandes poetas, de Mendiño para acá. Ese vencello é salientado por ela no seu discurso de entrada na Academia Galega, no que deixa ben claro que bebe nas fontes ás que acode o cervo ferido de amor, esas das que mana a auga da inocencia tinguida do sangue. Son esas as ordalías do corazón, as que nos inician nos misterios da vida; son as de Ulises na *Odisea*, e as de Penélope; tamén as de Dante na *Divina Comedia*, que igualmente menciona. Hai sempre esa fenda, ese desterro íntimo que nos pon d' *A outra banda do Íberr*. A vida enteira é un perpetuo ir e vir, un río de heraclitianas augas que sempre son distintas e sempre, como en Manrique, van envorcar ao mar; ou –como Xohana resume fermosamente– a vida é “un tolo peirao de velas e viaxes”.

Ánxeles Penas

¿E todo para qué, corazón meu,
para ser unha hora fora do tempo, absurda,
onde trenes e andén endexamais concurren?

Vóame todo, nomes de pormesa
con vento avaro de recién chegada,
tolo peirao de velas e viaxes
onde non contan xeografía nin clima.

¿E esta esaita memoria de min mesma
onde doen sen pombas as palabras?

E todo para qué, corazón meu.
Abaixo, todo o que eu son, un froito,
froito decapitado, o máis caído,
sobor dun chan que nunca foi agosto.

¿Quén saberá dicir o vento que xa agarda,
o azul onde chegaron con copia nova os ceos,
a leda anunciación que agora non me fala?

Todo me fuxe. E nada me persiste,
senón teu mapa, corazón distinto:
Isas illas que flotan non son miñas.
Si eu son eiquí, por ser sen pasaportes,
o que o silencio pecha, o que sempre me roe.

Caro é vivir así,
¡ó lombo un xiro de veleta enferma!

Do sulco (1957)

Escollín este poema de Xohana Torres por aprezar nel un moi cohesionado sentimento cósmico en íntima relación coa Vida Humana...

Nun sentido vertical, de arriba abaixo, pártese dun Firmamento que contén en si unha inmensa NOITE coa signatura das ESTRELAS e a dilatada LÚA DE AGOSTO... que nos ilumina regaladamente...

O mundo superior únese ao noso espazo vital, non en amoroso descenso, senón a través dunha TEMPESTADE estacional do verán. Non duradeira. Veriámola, pois, como algo pasaxeiro, como un fenómeno indulxente, accidental, menor... Algo que nos permitirá acadar O MAR...

O MAR que xa preludia neste poema como unha constante –Palabra Clave – ou Centro cordial do texto. O que alude en definitiva ao interese intimísimo da autora, como lema: O MAR. O MAR, NIN OUTRA COUSA QUERO...

É O MAR, NAS vodas coa amorosa, doce e acolledora AREA, onde a VIDA incide esa CRISE, verdadeira, insistente, CADENCIA da Vida, que o ser humano provoca indubidablemente onde habita...

De aí que Xohana Torres escolla sempre O MAR:

O MAR. O MAR. NIN OUTRA COUSA QUERO...

A salvación chégalles destas tres causas: Dunha Lúa Nova sempre vixiante. Da Memoria, como mensaxeira do mar. E da Pureza dun corazón que confía no amor. O que ten sempre a súa orixe nalgunha Praia...

Luz Pozo Garza

O MAR, O MAR, OS SIGNOS ESTELARES, A DILATADA
NOITE. TEMPESTADE DE VERÁN / E A GRAN LÚA DE
AGOSTO. O MAR, ESA VIAXE E A AREA QUE PISAMOS.
O MAR, / A CRISE, A CONTÍNUA CADENCIA ONDE SE
ESCOITA A VIDA. / O MAR, O MAR, NIN OUTRA COUSA
QUERO.

Ninguén está perdida nesa hora
cando o vento sopra
e hai unha lúa vertical, noviña,
que envolve de misterio os perfís.

Memoria,
emisaria do mar,
que nos mantén un cheiro de recordo:
Algo de nós,
pureza de altos días
mentres camiño pola vasta area
e penso no amor
que sempre se comenza nunha praia.

Estacións ao mar (1980)

Xohana Torres traballa coa luz, un material tan difícil como a vida. A luz das cidades novas. A luz dos campos. A inclemencia da luz, a dozura da luz.

Nos tres primeiros versos de *Do sulco* dise:

Soidá, máis múltiple
por repetirse en todo
coma se escomezase un froito a cada hora.

Lembro ler ese poema nun tren, no medio da noite. Esa soidade tan facilmente identificable no silencio e discreción elixidos pola autora, e que está en todas partes, sempre, tamén percorrendo a totalidade da súa obra: dende ese poema inicial de 1957 ata este neno que chora perdido entre as hortensias. Mais velaí a forza do poema, saber das outras soidades, das demais soidades, sen tocalas.

Por iso elixo o poema, este poema, no que a tormenta limpa. Onde non escapan da chuvia nin as mozas baixo os soportais. Os seus ollos grandes, contemplativos. O poema que nos reduce a un case nada, algo coma un grito. Velaí unha lección de humildade fronte ao silencio.

Porque non podían faltar hoxe versos de regreso á casa e un pranto miúdo ao fondo. Un pranto tranquilo, como de despedida. Co rostro limpo dun vento novo.

Ismael Ramos

Vaga inicial do inverno,
potencia de galope.
Nunca se deixará prender a xerfa
que borrifa nos cons.

Enerxía de mar, vitorioso salitre.

Mozas a cuberto nos porches
ollan o temporal. Mentras agardan
o aire bate nos seus corpos de estatua.

Un mariñeiro é algo como un grito
que se ampara na dorna e non decae.

Se cadra a calma chegue
cunha alta cerimonia de gaivotas
ou xa luces de lancha que navega.

Algo queda do océano:
un recendo de algazos,
un resto de madeiros.

Volvo á casa. No parque chora un neno,
perdido entre as hortensias.

Geo que se me vai e cubre a lúa.
Frescor da maruxía molla o rostro.

Tempo de ría (1992)

ESTREA DAS CANCIÓNS “NAI” E “PENÉLOPE”, SOBRE POEMAS DE XOHANA TORRES

Guadi Galego

Cantora e compositora é unha das músicas galegas máis relevantes, tanto na súa traxectoria individual cos álbumes *Benzón*, *Lúas de outubro e agosto* e *O mundo está parado*, como formando parte de proxectos colectivos: Berrogüetto, Nordestin@s, Espido ou aCadaCanto. Compuxo a música sobre os poemas “Nai” e “Penélope” expresamente para esta homenaxe.

Guillermo Fernández

Guitarrista e compositor, forma parte da banda de Guadi Galego e doutros proxectos, desde Berrogüetto e Espido a aCadaCanto con Xabier Díaz e Xosé Lois Romero, e De Vacas con Paula Romero, Inés Salvado e Faia Díaz. Codirixe con Xabier Díaz o programa da Radio Galega *Tres peixes voando*.

Deane

NAI

Tiña unha fita roxa no cabelo.
 Lembro totalas froles dos meus vasos de nena.
 Tiña bicos a tarde, qué tesouro,
 e bulía en buratos pra dentro dos teus ollos.
 A tarde tiña áas de paxaro, quentiño, quentiño;
 as túas mans riscadas do traballo,
 calaban moitas veces pra carexarme miúdo...
 Eran días sen medo ós corvos sobre a testa
 porque tudo era estrela.
 Logo, qué logo, houbo voar de follas, nomes, xentes.

Abrín portas, pecheinas; non se acouga con tanta multitude;
 corrín a ser muller. E na tola carreira, perdín a fita roxa
 que me chamaba nena. Debéu levala o vento
 co froito dos anos, meus anos...

¿Pra que terían áas de paxaro os dedos
 que niñaban limpezas no cabelo?

Nai onte laveiche os ollos. E na palma mollada
 repousaron aquelas tardes, a fita dunha vida millor.

Ollos da miña nai. Cobizos de lareira sempre ó fogo.
 ¡Seica os ventos vos perden ou vos choran!...

Sen iles, miña historia non ten ollos.

Do sulco (1957)

PENÉLOPE

DECLARA o oráculo:

“QUE á banda do solpor é mar de mortos,
incerta, última luz, non terás medo.

QUE ramas de loureiro erguen rapazas.
QUE cor malva se decide o acio.

QUE acades disas patrias a vindima.
QUE amaine o vento, beberás o viño.

QUE sereas sen voz a vela embaten.
QUE un sumario de xerfa polos cons.”

Así falou Penélope:

“Existe a maxia e pode ser de todos.
¿A que tanto novelo e tanta historia?

EU TAMÉN NAVEGAR”

Tempo de ría (1992)

XOIHANA TORRES,
UNHA VOZ AURORAL

Fun amigo e admirador da persoa e da escritora que hoxe homenaxeamos, pero a miña presenza nesta celebración débese á miña condición de Director da Sección de Literatura no seo da Academia. Aínda así, atévome a sinalar que estou entre os máis vellos admiradores da escritora, admiración que data de marzo de 1957. Hai pois 61 anos, ou sexa, máis de seis décadas nas que ela estivo alimentando o lume da nosa admiración coa súa poesía, coa súa narrativa, co seu teatro, coas súas traducións e coa limpa prosodia dos seus recitais e das súas orixinais emisións radiofónicas.

Xa aquí, señoras e señores, permítanme que precise a ocasión, o lugar e a data –con día e hora– do meu primeiro encontro con Xohana Torres. Foi en Santiago de Compostela, no Círculo Mercantil, o 29 de marzo de 1957 ás oito da noite. Nese momento, Xohana Torres iniciaba o acto de clausura dun acontecemento histórico nos anais da cultura galega de Posguerra: un ciclo de conferencias que se titulou *Homenaxe á poesía galega* e no que participaron dez voces novas, nove delas masculinas. Era a primeira vez que un colectivo intelectual de xente moza emitía en Galicia, coas cautelas impostas polas circunstancias políticas da época, signos que levaron ó ánimo dun público a idea de que non só reivindicaban a lingua extraoficial e perseguida senón que estaban dispostos a continuaren o discurso literario que a guerra tronzara.

En realidade aquela voz colectiva era a voz dos nenos da guerra, dos nenos que recibiran a súa primeira formación na triste Guerra dos Tres Anos e na miseria dos primeirísimos anos da Posguerra. Entre aquelas voces só unha era voz de muller, unha voz potente na sensibilidade, persuasiva por intelixente e delicada e confortante por consciente da súa función. Xohana Torres non disertou como unha erudita nin aleccionou como unha

profesora, modalidades máis ou menos presentes nas nove intervencións anteriores. Xohana Torres recitou versos: versos dos seus compañeiros de xeración e definición e versos seus, versos da súa singular e sorprendente musa.

Entre os seus poemas hai un ó que lle gardo moita lei desde 1957. Titúlase, sinxelamente, “Rosalía”; nel como se de Rosalía de Castro se tratase, a nosa poeta, muller tamén, non canta “as pombas e as frores”: canta como autora dos versos desacougantes de *Follas novas*.

Ti és pra min a barquiña que lembra
toda presenza de madeiras náufragas [...]

Ti és pra min un pobo pequeniño
de vieiros sen cume, sen riadas, [...]

Ti és para min a historia da meniña
que iba soñando praias [...]

¡Ti és pra min a terra dunha tomba, compridamente limpa
de pisadas!...

Este canto, sen pombas e sen flores, aparecerá, meses despois, no seu primeiro libro *Do sulco* (Galaxia, 1957), e figurará, en 1963, no primeiro número de *Grial*, á beira de senllos poemas rosalianos de Salvador García-Bodaño, Arcadio López-Casanova e Carlos Casares, tetraedro poético co que a revista, logo tan ilustre, homenaxeou a Rosalía de Castro no centenario do seu primeiro libro en galego. É o poema que o profesor Luciano Rodríguez, no prólogo da *Poesía reunida* de Xohana Torres, considera o mellor de *Do sulco*, valoración que eu comparto. En Santiago de Compostela, na primavera de 1957, dez voces novas (entre 19 e 28 anos), compareceron ante a opinión pública como o primeiro grupo que se define, implicitamente, como antifranquista na liña do galeguismo. Nese colectivo hai unha voz de muller, só unha, unha voz, por tanto, dobremente histórica. Cumprira 25 anos

e procedía, como bastantes compoñentes do grupo, de familia allea ó galeguismo e á esquerda. Naquel grupo, antifranquista e galeguista, os moi esquerdistas, se os había, estaban moi lonxe do marxismo, presente anos despois, nalgúns deles. Nesa primavera, o gran periodista Borobó estreouse como profeta con este comentario:

...suponemos lo que significará para el futuro de las letras gallegas el acceso en conjunto de una docena de jóvenes escritores y conferenciantes a una tribuna.

Quen vivía este ciclo de conferencias moi desde dentro, don Ramón Otero Pedrayo, afirmou sen hipérboles:

Dende o canto alboradeiro de Nicomedes Pastor Díaz, dende o Banquete de Conxo e a fundación do Seminario de Estudos Galegos non houbo na nosa terra hora semellante...

Cómpre subliñar que aquel grupo primeiro, aquel decálogo de voces novas, non era un elenco, máis ou menos unitario, de voces *ventureiras*. Como grupo, máis *venturoso* que *ventureiro*, viña xestándose desde había algúns anos á sombra luminosa dun nome que ó final da República, moi mozo aínda, xa concitaba, mesmo entre os intelectuais galeguistas consagrados, respecto e moita atención. Chamábase Ramón Piñeiro, o nome, sen dúbida, máis discreto e, asemade, máis eficaz no labor da reanudación e da reinvención da cultura galega. Moi atento á biografía intelectual da nosa escritora, escribelle a Basilio Losada, en febreiro de 1962, nestes termos:

E tamén teremos que lle prestar atención á poetisa Xohana Torres como prosista. Eu conózolle os primeiros capítulos dunha novela e parecéronme de gran fermosura literaria. Escribiu tamén unha obra de teatro que inda non conozo. Na poesía, en cambio, avanza cada vez máis nunha

dirección cerebral i hermética, inda que interesante.
É muller de gran intelixencia e rexa personalidade.

Na primavera de 1957, nun elenco de voces que fixeron historia, só había unha voz de muller, a dunha muller tan consciente do seu papel e da súa aclititude que, co paso do tempo, lonxe de decepcionarnos, foi construíndo un discurso literario polifacético, rico, auténtico sempre e moi importante. Un discurso literario nunca alleo á dimensión cívica que emitiu en Compostela naquela gloriosa noite do 29 de marzo de 1957 ante un público que, en boa parte, nunca vira, desde 1936, unha muller daquela intelixencia, daquelas virtudes literarias e daquel compromiso cívico. Xohana Torres, que algo sabía de teatro, foi mo consciente do papel que representou naquela noite do 29 de marzo de 1957.

Xesús Alonso Montero

Director da Sección de Literatura
da Real Academia Galega

ÍNDICE

- 8 Víctor F. Freixanes **Memoria de Xohana Torres**
- 10 Marilar Aleixandre **Gardiana do salitre.**
Homenaxe a Xohana Torres
- 12 Ana Romaní **Xohana Torres: incesante resplandor**
- 16 **TEXTOS**
- 18 Euloxio R. Ruibal, Ánxela G. Abalo e Gustavo Pernas
A outra banda do Íberr
- 22 Tamara Andrés **É a forza crúa do sol**
- 24 Xosé Manuel Beiras **Sueiro**
- 26 Berta Dávila **Poesía, convicta natureza de illa**
- 28 Xosé Luís Franco Grande **As doce do día**
- 30 Margarita Ledo **A dura maxestaxe do silencio**
- 34 Carlos Negro **Ofelia**
- 36 Ánxeles Penas **¿E todo para que corazón meu?**
- 38 Luz Pozo Garza **O mar, o mar, os signos estelares**
- 40 Ismael Ramos **Vaga inicial do inverno**
- 42 **DÚAS CANCIÓNS PARA XOHANA**
- Guadi Galego e Guillerme Fernández
- 45 **Nai**
- 47 **Penélope**
- 48 Xesús Alonso Montero **Xohana Torres, unha voz auroral**

Este libro acabouse
de imprimir
no mes de marzo de 2018
para celebrar a escrita
de
Xohana Torres

Eu tamén navegar

Celebramos nesta *plaqueette* a luminosa escrita de Xohana Torres (Santiago de Compostela, 1929 - Vigo, 2017), poeta, dramaturga, narradora, ensaísta, pioneira da radio en galego, académica da Real Academia Galega. Luminosa pois emite luz e ten natureza de luz. Do seu primeiro poemario, *Do sulco* (1957), seguido por *Estacións ao mar* (1980) e *Tempo de ría* (1992), ao último publicado en vida, *Elexías a Lola* (2016), a voz singular de Xohana resoa, apreixando o fulgor das paisaxes galegas, escaravellando no máis fondo dos pensamentos.

Once poemas, nove recitados por poetas e amizades de distintas xeracións, dous cantados, revelando a música interior, un fragmento teatral, e mais breves ensaios ou cartas de amor, honran a vida e a escrita de Xohana Torres, natureza de illa, natureza de luz, irreverente, señora dos mapas e dos mares.